

А. М. ЧАРНЫШОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРОДКАЎ ЗНОСІН СА ЗНАЧЭННЕМ ПРЫВІТАННЯ/РАЗВІТАННЯ Ў МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ

У артыкуле разглядаюцца вербалізаваныя ў мастацкім тэксце невербальныя кампаненты камунікацыі, якія абазначаюць этыкетныя паводзіны прывітання і развітання. Вызначаецца, што кадзіраванне і дэкадзіраванне сігналаў невербальнай камунікацыі з’яўляецца складанай задачай, паспяховае рашэнне якой залежыць ад правільна ўжытых аўтарам найменняў. Сцвярджаецца думка, што ад правільнасці выбару невербальнага кампанента прывітання/развітання будзе залежаць, ці рэалізуецца галоўная мэта мастацкага дыскурсу.

Сучасныя лінгвістычныя даследаванні характарызуюцца цікавасцю да вывучэння і апісання дзеянняў, стану і асаблівасцей чалавека ў працэсе камунікацыі. Такі антрапацэнтрычны накірунак у лінгвістыцы даў штуршок да даследаванняў маўленчых паводзін, дзе кожная асоба рэалізуе сябе, сваю індывідуальнасць, унікальнасць, стварае свой вобраз.

Мова рухаў цела, жэсты, міміка і інтанацыя спрадвеку прыцягвалі ўвагу людзей, як адно з дзейных спосабаў уздзеяння на суразмоўцу. Прадметам навуковай цікавасці гэтая вобласць ведаў пра чалавека стала ў канцы ХХ стагоддзя. Узнікла навуковая дысцыпліна паралінгвістыка, з’явіліся спецыялісты па невербальных зносінах, якія заняліся вывучэннем нямоўных паводзін людзей. Зробленыя назіранні атрымалі практычную накіраванасць, таму што служылі сродкам пазнання маўленчых паводзін, глыбокага разумення стану камунікантаў і прычыны іх зносін.

Па вызначэнні В. А. Лабунскай, “невербальныя зносіны – гэта такі від зносін, для якіх характэрным з’яўляецца выкарыстанне невербальных паводзін і невербальнай камунікацыі ў якасці галоўнага сродку перадачы інфармацыі, арганізацыі ўзаемадзеяння, фарміравання вобраза і паняцця аб партнёры, ажыццяўлення ўплыву на іншага чалавека” [1, с. 86].

У мастацкім дыскурсе сустракаецца шмат сродкаў невербальнай камунікацыі, такіх як міміка, жэсты, рухі цела, фанацыя, якія апісваюцца з дапамогай слоў. Іх вывучэнне спрыяе больш дакладнай характарыстыцы персанажаў, якія дзейнічаюць у пэўных сітуацыях зносін, а таксама дапамагаюць разуменню задумы мастацкага твора.

Сярод невербальных знакаў, адлюстраваных у мастацкім дыскурсе, адну з самых вялікіх груп складаюць *жэсты*. Існуе вялікая колькасць класіфікацый дадзеных невербальных адзінак. У артыкуле мы абапіраемся на семантычную класіфікацыю Р. Я. Крэйдліна, якая прадугледжвае выдзяленне камунікатыўных і сімптаматычных жэстаў. Сярод камунікатыўных жэстаў вучоны выдзяляе тры групы: *нейтральныя*, *указальныя* і *этыкетныя жэсты* [2, с. 98–115]. Менавіта этыкетныя жэсты прывітання і развітання сталі прадметам нашага даследавання.

Перш чым аналізаваць этыкетныя жэсты ў мастацкім дыскурсе трэба звярнуць увагу на тое, што такое моўны этыкет. Н. І. Фарmanoўская вызначае моўны этыкет, як “сацыяльна зададзеныя і нацыянальна спецыфічныя правілы маўленчых паводзін у сітуацыях устаўлення, падтрымання і разрывання кантактаў камунікатаў у адпаведнасці з іх статусна-ролевымі і асобаснымі адносінамі ў афіцыйным і неафіцыйным становішчы зносін” [3, с. 177]. Вучоныя звяртаюць увагу на тое, што моўны этыкет культурна і сацыяльна абу-

моўлены, бо адрозніваецца не толькі ў розных культурах, а яшчэ і ў рамках адной культуры – у розных сацыяльных групах аднаго грамадства [4, с. 3]. Гэтыя правілы існуюць толькі ў маўленчых сітуацыях, а яшчэ і ў невербальных зносінах.

Нягледзячы на тое, што нямоўныя зносіны, як найбольш старажытная і базісная форма камунікацыі, дастаткова добра вывучана, да гэтага часу вучонымі не зроблены спробы ахарактарызаваць асаблівасці ўжывання этыкетных невербальных сродкаў зносінаў са значэннямі прывітаньня і развітаньня на матэрыяле мастацкага тэксту. Гэтая праблема, на наш погляд, павінна стаць прадметам пільнай увагі лінгвістаў, таму што вывучэнне этыкетных невербальных кампанентаў на матэрыяле мастацкай літаратуры спрыяе назапашванню ў наступных пакаленняў ведаў аб гэтых фізіягнамічных стэрэатыпах, вучыць суадносіць знешні выраз эмоцыі з унутраным эмацыянальным станам асобы і з кантэкстам зносінаў, а таксама інтэрпрэтаваць і ацэньваць ступень праўдзівасці таго ці іншага пачуцця.

У мастацкім дыскурсе рэалізуюцца этыкетныя жэсты рознай семантычнай накіраванасці. Самымі пашыранымі сярод іх з’яўляюцца кінемы са значэннем прывітаньня і развітаньня. Р. Я. Крэйдлін адзначае, што невербальныя прывітанні і развітанні прадстаўляюць сабой комплексы, якія складаюцца з паравербальных знакаў розных тыпаў. Гэтыя комплексы пабудаваны па пэўных правілах, і людзі выкарыстоўваюць іх у камунікацыі з канкрэтнай мэтай, а менавіта, каб, уступаючы ў кантакт з чалавекам або выходзячы з яго, даць зразумець суб’екта, хто яны адзін аднаму, у якім соцыуме або культуры жывуць [5, с. 53–54].

Для паспяховай камунікацыі акты прывітаньня з’яўляюцца больш важнымі, чым акты развітаньня, таму што тое, “як людзі вітаюцца, у большай ступені вызначае стыль іх далейшых зносінаў” [5, с. 54].

Вербалізаваныя жэсты са значэннем прывітаньня прадстаўлены невербальнымі дзеяннямі на далёкай і блізкай адлегласці. Кінесічныя дзеянні, выкананыя на далёкай адлегласці, апісваюцца наступнымі лексічнымі адзінкамі: *кіўнуць, ківок галавы, узняць руку* і інш. Напрыклад, – *Здароў, Ганчаронак, – кіўнуў я, пакасіўшыся на таго, што падыходзіў ззаду* [6, с. 509]; *Кляонік, вітаючы, узняў руку з разцом* [7, с. 36].

Больш ужывальнымі з’яўляюцца жэсты прывітаньня на блізкай адлегласці, якія гавораць аб роўнасці суб’ектаў і іх давяральных адносінах. Самым распаўсюджаным спосабам прывітаньня з’яўляецца поціск рукі. Гэты традыцыйны для міжасобасных зносінаў жэст рэалізуецца праз наступныя лексічныя адзінкі: *паціснуць руку, працягнуць руку, працягнуўшы руку* (*Прыступкі вялі ўніз. Пан Юры першы спуціўся туды. Працягнуў Алесю руку, прывітаўшыся* [8, с. 77]; – *Ты хто? – ...выдыхнуў ён. І зрабіў крок наперад, працягнуўшы да яе рукі. Чырванню палыхнуў дзяўчынін твар* [9, с. 19]).

Жэсты са значэннем развітаньня прадстаўлены падобнымі найменнямі, што і прывітанне. Толькі дзякуючы кантэксту можна адрозніць іх семантыку. Тыповым жэстам для развітаньня з’яўляецца кінесічнае дзеянне *махнуць рукой, памахаўшы рукой, узняць руку*: *Перайшоўшы вуліцу, ён павярнуўся і ўзняў руку. – Бывай!* [6, с. 252]; *Клепча наскорыў крокі, а яны, памахаўшы мне рукой, зноў пайшлі сваёй дарогай* [6, с. 459] або як варыянт *махнуць капелюхам, прыўзняць капялюш*: *Не памятаю, як мы развіталіся... Ён павярнуўся да мяне, махнуў капелюхам, крыкнуў: – Гады наперадзе!* [10, с. 370]; *Мікалай Шпадаровіч, усё гэтак жа гледзячы паўзверх Ганулькі, прыняў з яе дрыжачых рук пакупкі і рэшту, прыўзняў на развітанне капялюш і знік у веснавым сонечным наветры* [11, с. 89].

Даныя этыкетныя жэсты можа быць рэалізаваны і іншымі намінацыямі: *працягнуць руку, паціснуць руку*: *На вакзале Кастусь, развітваючыся, паціснуў руку Марку, павярнуўся да Магдаліны* [11, с. 39]; – *Вы мяне з Папялушкай блытаеце, – холадна прамовіла Магда і ...працягнула руку ... – Да пабачэння...* [11, с. 39].

Дыстантна развітвацца можна таксама пры дапамозе руху *галавы*: *Яна кіўнула галавой. Доўга глядзела ўслед. “Колькі жыву на гэтай зямлі – усё дзіўлюся з людзей. Адкуль яны бяруцца – гордыя, смелыя?”* [9, с. 42]; *Нарэшце пытанні скончыліся, чалавек у сінім касцюме падняўся, кіўнуў на развітанне рэктару і выйшаў* [11, с. 13].

Працэсы прывітання/развітання таксама могуць прадстаўляцца лексемай **цалаваць** у розных вербальных інтэрпрэтацыях.

Этыкет пацалунку з'яўляецца ўніверсальным для любога народа. Некаторых цалуюць у вусны, некаторых – у шчаку, некаторым цалуюць руку. Гэта таму, што пацалунак дыферэнцуецца па ўзросце, статусе, полу, ступені інтымнасці адносінаў. Даны жэст ужываецца ў сітуацыях, дзе мае месца ўзаемная прыхільнасць людзей.

У большасці сацыяльных сітуацый, створаных у мастацкім дыскурсе для маркіравання працэсаў прывітання/развітання, выкарыстоўваюцца наступныя найменні: лексема **пацалаваць** (*І ён пацалвае яе, не сыходзячы з каня, падхопіць з зямлі – гнуткую, лёгкую, такую жаданую...* [11, с. 113]) і словазлучэнні **цмокнуць у лоб**, **пацалаваць у галаву**, **пацалаваць у лоб** (*– Дзень-вечар добры, донечка! – І гучна цмокнуў яе ў лоб, як стрэліў* [10, с. 299]; *– Бывай, варагіня. Бог з табою. І пацалаваў яе ў галаву* [10, с. 187]; *Дубатоўк абяцаў даць загады Берману, пасля пацалаваў Яноўскую ў лоб і выйшаў* [10, с. 307]).

Пацалунак часта суправаджаецца **абдымкамі**. Даны рух рэпрэзентаваны дзеясловамі **абняць**, **прытуліць** або дзеяслоўным словазлучэннем, дзе да галоўнага слова далучаецца назоўнік **абдымкі** (*сядзець у абдымках, кінуцца ў абдымкі*). Часта дзеянне ўдакладняецца шляхам указання на пасіўны орган (*абняць плечы, абняць шыю*).

Даны рух цела выкарыстоўваецца як этыкетны жэст са значэннем **прывітання** (*– Алеська! Братка! Яны кінуліся адзін да аднаго ў абдымкі* [8, с. 301]) і **развітання** (*– Да скорай сустрэчы, Выліваха, – урэшце сказала яна. – Да скорай сустрэчы, – усміхнуўся ён і абняў плечы дзяўчыны* [10, с. 242]; *Дзяўчына дапамагла хлопцу зашнураваць камзол, надзець перавязь мяча. Перад адчыненым акном яны абняліся апошні раз* [11, с. 18]).

Як ужо адзначалася, этыкетныя жэсты могуць маркіраваць сацыяльныя ролі, якімі надзелены суб'яднікі. Так, у творах беларускіх пісьменнікаў жэст прывітання дэманструе сацыяльную няроўнасць паміж героямі, што выражаецца ў найменні: **накланіцца**, **схіліцца ў паклоне**. Такія прыклады паказваюць, што выканаўца невербальнага дзеяння знаходзіцца ніжэй па сацыяльнай лесвіцы, і ён паважліва і пачціва адносіцца да суб'ядніка.

Бытавы паклон часта выкарыстоўваецца ў якасці **прывітання**: *– Ты хто такі? – уладна спытаў Знамяроўскі. І тут Яноўскі, нечакана для сябе, нізка накланіўся і сказаў: – Паслом да цябе, вялікі кароль* [10, с. 84]; *Вось і ўчора... яна перш-наперш падышла да яго, нізка схілілася ў паклоне. Потым падышла да сватоў, што прыехалі ад тураўскага князя Рагвалода* [9, с. 20]; *І ўсе чацвёрэ земна накланіліся адзін аднаму* [7, с. 163], а таксама **развітання**: *– Ты ідзі, ідзі, бацюшка, не турбуйся... – ласкава-ласкава прагаварыла цётка Наста і нізка накланілася. За ёй пачалі кланяцца іныя* [11, с. 113]; *Яны накрыўджана заміргалі, але сярпелі адмову, накланіліся на развітанне спакойна і ветліва* [9, с. 20].

Галантныя жэсты пашыраны ў рамантычных творах У. Караткевіча і Л. Рублеўскай, дзе аўтары дэманструюць асаблівыя адносіны герояў-мужчын да жанчыны. Галантнасць у герояў-мужчын праяўляецца асабліва падчас прывітання ці развітання з жанчынай: *Яна не адразу пазнала яго... Алесь схіліўся і пацалаваў ёй руку. – Я вельмі ўзрадаваны, – голас чамусьці асекся. – Мы так даўно не бачыліся* [8, с. 344]; *Валянцін са шчырай усмешкай прывітаўся з усімі, прадставіў двух афіцэраў, што прыехалі з ім, пажартаваў, вельмі зграбна і разумна. – Андрус так ніколі не ўмеў, і сышоў, пацалаваўшы Анэлі руку* [11, с. 115].

Этыкетныя рухі корпуса цела прадстаўлены невербальнымі дзеяннямі са значэннем прывітання ці развітання. Прычым вербалізуюцца такія кінесічныя дзеянні аднолькавымі дзеяслоўнымі адзінкамі **ўстаць** / **узняцца** або іх варыянтамі, якія абазначаюць хуткасць і імкліваць дзеяння, **ускочыць** і размоўным найменнем **падхапіцца**. Рухі корпуса цела могуць абазначаць **прывітанне**: *– Антону Глебавічу Космічу прывітанне, – ускочыў ён, калі я падышоў. – Прывітанне і таварышу Генадзю* [6, с. 330] і **развітанне**: *– Цёмна, – ён устаў. – Ну, бывай здароў, браце* [6, с. 215]; *І тут нечакана ўзняўся Навум. Падышоў да яе. Вусны яго неяк дзіўна ўздрыгвалі. – Ну, бывай, Ліз...* [12, с. 225].

Такім чынам, адзначым, што ў мастацкім дыскурсе аўтары наўмысна прыбягаюць да выкарыстання розных відаў невербальных кампанентаў у сітуацыі прывітання/развітання. У большасці прыведзеных прыкладаў дадзеныя жэсты з'яўляюцца тактыльнымі. Вербальныя кампаненты старанна абдумваюцца, невербальныя ж паводзіны ўяўляюць сабой узровень, на якім звычайна адсутнічае свядомы кантроль, характэрны для маўлення. Акрамя таго, невербальныя знакі ў працэсе зносінаў перадаюць больш сэнсу, чым словы, і ад правільнасці выбару невербальных кампанентаў будзе залежыць, ці рэалізуецца галоўная мэта камунікацыі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Лабунская, В. А. Невербальное поведение: структура и функции / В. А. Лабунская // Социальная психология : учеб. пособие для студ. вузов. – М. : Аспект Пресс, 2003. – С. 84 – 111.

2 Крейдлин, Г. Е. Невербальная семиотика : Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.

3 Формановская, Н. И., Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Издательство «Русский язык», 2002. – 214 с.

4 Акишина, А. А. Русский речевой этикет: пособие для студентов-иностранцев / А.А. Акишина, Н. И. Формановская. – М. : Издательство «Русский язык», 1978. – 183 с.

5 Крейдлин, Г. Е. Невербальный этикет: невербальные приветствия и прощания / Г. Е. Крейдлин // Речевой этикет: семантика и прагматика: тематический выпуск Московского лингвистического журнала. – М. : Издательский центр РГГУ, 2002. – Т. 7, № 2. – С. 53–66.

6 Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха : Аповесць ; Чорны замак Альшанскі : Раман. – Для ст. шк. узросту / Прадм. А. Л. Вераб'я // У. Караткевіч – Мінск : Мастацкая літаратура, 2000. – 574 с.

7 Караткевіч, Ул. Выбраныя творы. У 2-х т. Т. 2. Хрыстос прыямліўся ў Гародні (Евангелле ад Іуды) : Раман / Ул. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 400 с.

8 Караткевіч, Ул. Каласы пад сярпом тваім : Раман. Кн. Першая / Ул. Караткевіч. – Мінск : Юнацтва, 1981. – 381 с.

9 Іпатава, В. Прадыслава. Аповесць: Для сярэд. і ст. шк. узросту/ Аўт. прадм. Л. С. Савік. — Мінск : "Сталія", 2002. — 80 с.

10 Караткевіч, У. З вякоў мінулых: Апавяданні; Аповесці / У. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1978. – 440 с., 1 л. іл.

11 Рублеўская, Л. Сэрца мармуровага анёла: Апавесці, апавяданні: Для ст. шк. узросту / Людміла Рублеўская. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2003. – 288 с.

12 Караткевіч, Ул. Выбраныя творы. У 2-х т. Т. 1. Апавяданні, аповесці. / [Аўт. прадм. В. Быкаў] // Ул. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 336 с.

The article examines the nonverbal components of communication verbalized in the literary text, denoting the etiquette behavior of greetings and farewell. It is determined that encoding and decoding of nonverbal communication signals is a complex task, the successful solution of which depends on the names correctly used by the author. It is argued that the correctness of the choice of the nonverbal component of greeting/farewell will determine whether the main goal of literary discourse is realized.